

Phát triển cây dược liệu tỉnh Quảng Nam: Thực trạng và giải pháp

HỒ THỊ KIM THÙY*

Tóm tắt

Trên thế giới, bao gồm cả Việt Nam, nhu cầu nguồn dược liệu ngày càng tăng nhằm phục vụ đời sống lẫn trong y học. Tỉnh Quảng Nam có điều kiện thuận lợi và tiềm năng rất lớn trong phát triển cây dược liệu. Sử dụng số liệu thứ cấp và kết quả điền dã tại khu vực miền núi tỉnh Quảng Nam, bài viết phân tích thực trạng bảo tồn, trồng, thu hái, chế biến và tiêu thụ cây dược liệu trên địa bàn tỉnh Quảng Nam, từ đó đề xuất một số giải pháp nhằm phát triển nhóm cây trồng chủ lực này trong thời gian tới.

Từ khóa: cây dược liệu, thảo dược, Quảng Nam, công nghiệp dược liệu, Sâm Ngọc Linh

Summary

In the world, including Vietnam, the demand for medicinal herb sources has been on the rise to serve both life and the medicine field. Quang Nam province has favorable conditions and great potential in developing medicinal herb plants. Using secondary data and fieldwork results in the mountainous area of Quang Nam province, the article analyzes the current situation of preserving, growing, harvesting, processing and consuming medicinal herb plants in Quang Nam province; thereby proposing some solutions to develop this key group of plants in the coming time.

Keywords: medicinal herb plants, herbs, Quang Nam, pharmaceutical industry, Ngọc Linh Ginseng

ĐẶT VẤN ĐỀ

Tổ chức Y tế thế giới (WHO, 2019) chỉ ra rằng khoảng 75%-80% dân số thế giới dựa vào thuốc thảo dược để đáp ứng nhu cầu chăm sóc sức khỏe ban đầu của họ, đặc biệt là ở các nước đang phát triển. Điều này một phần là do sự gia tăng dân số, lợi ích sức khỏe được ưa chuộng của các sản phẩm thảo dược, cũng như các sản phẩm này được coi là an toàn hơn và tiết kiệm chi phí hơn so với thuốc dược phẩm tổng hợp hóa học.

Quảng Nam là một tỉnh thuộc Vùng Kinh tế trọng điểm miền Trung, có diện tích đất lâm nghiệp rộng lớn với 748.028 ha, chiếm trên 70% diện tích tự nhiên của Tỉnh (Cục Thống kê tỉnh Quảng Nam, 2023) cùng nhiều kiểu địa hình và tiểu khí hậu. Tài nguyên thiên nhiên thực vật cây dược liệu từ rừng vô cùng phong phú và đa dạng, đặc biệt là sự đa dạng về số lượng cây dược liệu quý với tổng số 832 loài thuộc 593 chi, 190 họ; trong đó có ¾ loài là những cây dược liệu mọc tự nhiên trong các quần xã rừng, đồi, nương rẫy và quanh làng bản, đặc biệt một số loại

thuốc quý tiêu biểu, như: Sâm Ngọc Linh, quế Trà My, Sa nhân, Lan kim tuyến, Thất diệp nhất chi hoa, Giảo cổ lam, Ba kích, Đảng sâm... và hiện là một trong 8 vùng dược liệu lớn nhất cả nước. Đây có thể nói là một tiềm năng và lợi thế để phát triển cây dược liệu và lâm sản ngoài gỗ dưới tán rừng, mà không phải địa phương nào cũng có được.

Tuy nhiên, trong thực tế những năm gần đây, do không được bảo tồn và phát triển, cùng với các hoạt động khai thác tài nguyên rừng, nạn phá rừng ô ạt đã làm cạn kiệt nhiều loài dược liệu tự nhiên. Mặt khác, việc đầu tư trồng cây dược liệu chưa được bền vững, thiếu tính liên kết giữa sản xuất và tiêu thụ, nên thị trường đầu ra cho cây dược liệu tỉnh Quảng Nam còn bấp bênh, không ổn định.

THỰC TRẠNG CÂY DƯỢC LIỆU TRÊN ĐỊA BÀN TỈNH QUẢNG NAM

Tình hình bảo tồn và nhân giống cây dược liệu

Từ nhiều năm nay, Quảng Nam ban hành nhiều chủ trương, chính sách để bảo tồn, khuyến khích phát triển ở khu vực có điều kiện, nhất là phát triển cây dược liệu dưới tán rừng gắn với công tác quản lý, bảo vệ và phát triển rừng. Để bảo tồn và phát triển cây dược liệu trên địa bàn Tỉnh, khâu bảo tồn và phát triển nguồn giống là rất quan trọng, thông qua phục

* ThS., Viện Khoa học xã hội vùng Trung Bộ | Email: kimthuy1605@gmail.com

Ngày nhận bài: 01/10/2023; Ngày phản biện: 15/10/2023; Ngày duyệt đăng: 21/10/2023

trắng, tuyển chọn, di thực, thuần hóa các giống dược liệu bản địa có đặc tính tốt, phù hợp với từng vùng sinh thái.

Đối với Sâm Ngọc Linh, Quảng Nam có 2 đơn vị sự nghiệp công lập nhà nước đang thực hiện công tác bảo tồn vườn sâm giống gốc tại huyện Nam Trà My (bao gồm: Trung tâm Phát triển Sâm Ngọc Linh và Dược liệu Quảng Nam; và Trung tâm Kỹ thuật Nông nghiệp huyện Nam Trà My) với diện tích trồng bảo tồn Sâm Ngọc Linh là 133.35 ha, trong đó diện tích có trồng sâm là 14,07 ha. Tính đến cuối năm 2022, tổng số lượng cây Sâm Ngọc Linh có ở vườn để trồng bảo tồn kết hợp với cung ứng giống là 836.842 cây (Chi cục Trồng trọt và Bảo vệ thực vật, 2023). Công tác nghiên cứu, ứng dụng và chuyển giao các tiến bộ khoa học kỹ thuật vào sản xuất cây Sâm Ngọc Linh được Tỉnh quan tâm, đã nâng cao được tỷ lệ cây giống đạt tiêu chuẩn xuất vườn/số hạt gieo một cách đáng kể, từ 18,5% năm 2015 tăng lên trên 60% vào năm 2022. Đến nay, hai trung tâm này cơ bản đã làm chủ được công tác gieo ươm, chăm sóc cây giống trước những điều kiện bất lợi, khó khăn; đáp ứng được một phần nhu cầu cây giống đạt chất lượng để cung ứng cho phát triển sản xuất. Ngoài ra, từ các vườn trồng Sâm Ngọc Linh của hộ dân và của doanh nghiệp đã cho ra hạt giống đạt khoảng 1 triệu hạt, bổ sung vào nguồn giống Sâm Ngọc Linh.

Bên cạnh Sâm Ngọc Linh, còn nhiều loài dược liệu khác có giá trị, như: Ba kích, Sa nhân, Đinh lăng, Nghệ, Lan kim tuyến, Giảo cổ lam, Thất diệp nhất chi hoa, chè dây, khổ qua rừng... đã được một số địa phương tự nhân giống, gây trồng tự phát nhằm cải thiện đời sống vừa kết hợp bảo tồn. Tuy nhiên, theo Phan Thúy Hiền (dẫn theo H. Đạo, H. Quân, V. Tây, 2023) số lượng cây giống được gieo ươm sản xuất chưa đáp ứng được nhu cầu thực tế trong nhân dân. Bên cạnh đó, công tác nghiên cứu về nhân giống cây dược liệu (trừ Sâm Ngọc Linh) còn gặp nhiều khó khăn, việc bảo tồn, phát triển nguồn gen chưa được đầu tư.

Tình hình trồng và canh tác cây dược liệu

Theo số liệu của Chi cục Trồng trọt và Bảo vệ thực vật tỉnh Quảng Nam (2023), tổng diện tích trồng cây dược liệu trên toàn Tỉnh là 10.417 ha, phân bố ở hầu hết các huyện, thị xã, thành phố, trong đó chủ yếu là ở các huyện thuộc tiểu vùng núi cao (chiếm 95%), một số ít diện tích phân bố tiểu vùng trung du và tiểu vùng đồng bằng. Chủng loại cây dược liệu được trồng trên địa bàn tỉnh là phong phú, trong đó có 14 loài chính có diện tích lớn, như: Sâm Ngọc Linh, Quế Trà My, Ba kích, Sa nhân, Đảng sâm, Đương quy, Giảo cổ lam, Lan kim tuyến, Thất diệp nhất chi hoa, sả, nghệ, Đinh lăng, chè dây, Mật nhân.

Đến cuối năm 2022, diện tích đã trồng các loại cây dược liệu chính là 9.961 ha, bao gồm các loại cây: Đảng sâm, Ba kích tím, Sa nhân, Đương quy, Giảo cổ

lam, Lan kim tuyến, Thất diệp nhất chi hoa..., trong đó có một số loài đang được bà con sống dưới sườn núi Ngọc Linh phát triển chuyên canh theo quy mô lớn, với sản lượng khai thác, thu hái dược liệu tương đối ổn định¹. Diện tích quỹ đất còn lại có thể phát triển vùng nguyên liệu dược liệu là 52.970 ha. Thời gian qua, các huyện đã triển khai thực hiện các cơ chế khuyến khích và phát triển một số cây dược liệu trên địa bàn tỉnh Quảng Nam. Điển hình là huyện Nam Trà My đã hỗ trợ cho 1.390 hộ dân phát triển một số loại cây dược liệu, như: Giảo cổ lam, Lan kim tuyến, Thất diệp nhất chi hoa, chè dây, Khổ qua rừng..., với số lượng 607.746 cây, với diện tích trên 174,7 ha.

Ngoài ra, còn một số loài cây dược liệu khác, như: Bách bệnh, Thiên niên kiện, Diệp hạ châu, Kim tiền thảo,... mọc rải rác trên đất vườn hộ gia đình tại các huyện Phước Sơn, Thăng Bình, Đại Lộc. Tuy nhiên, việc phân bố rải rác khắp vùng, nên không thống kê được số liệu chính xác về quy mô, diện tích.

Mặc dù đạt được một số kết quả đáng mừng từ việc thực hiện các cơ chế hỗ trợ bảo tồn và phát triển cây dược liệu tỉnh Quảng Nam, nhưng nhìn chung, việc nuôi trồng và khai thác dược liệu trên địa bàn Tỉnh hiện nay còn manh mún, quy mô nhỏ, trồng và chăm sóc không đúng khoa học kỹ thuật, nên năng suất, sản lượng thu hoạch còn rất thấp, chưa hình thành nên vùng nguyên liệu dược liệu tập trung. Hơn thế nữa, thời gian trồng dược liệu dài, tốn nhiều chi phí chăm sóc, công sức bảo vệ, nên chưa khuyến khích và thu hút nhiều người dân tham gia.

Tình hình thu hái, chế biến và tiêu thụ cây dược liệu

Đối với cây Sâm Ngọc Linh, theo kết quả điền dã tại huyện Nam Trà My của tác giả, việc thu hái Sâm Ngọc Linh trong tự nhiên không còn. Sâm Ngọc Linh được các hộ trồng, thu hái và tiêu thụ dưới dạng nguyên liệu tươi với đối tượng khách hàng thượng lưu hoặc mua làm quà biếu do là mặt hàng có giá trị cao. Trên địa bàn Tỉnh hiện có trên 10 doanh nghiệp thu mua và chế biến sản phẩm Sâm Ngọc Linh trồng dưới tán rừng với sản lượng nguyên liệu tiêu thụ khoảng 50-60 kg/năm. Các sản phẩm,

¹ Sản lượng một số loài: Giảo cổ lam khoảng 245 tấn, cây Đảng sâm khoảng 268,8 tấn, Sa nhân tím 24 tấn, Thất diệp nhất chi hoa 15 tấn, Lan Kim tuyến 5 tấn...

như: rượu Sâm Ngọc Linh, mật ong ngâm Sâm Ngọc Linh, trà túi lọc Sâm Ngọc Linh, viên ngâm Sâm Ngọc Linh... dần trở thành những thương hiệu quen thuộc với người tiêu dùng.

Đối với các cây dược liệu khác, hiện nay người dân địa phương vẫn thu hái trong tự nhiên một số loài cây dược liệu có giá trị, như: Sa nhân, Quế, Tuyết nhung, Đảng Sâm, Lan kim tuyến, Uối, Sâm trúc, Chè vằng, Sâm quy, Sâm nước, Cút chuột, Thục địa, Ngũ gia bì, Bách bộ... để cung cấp cho thị trường và một phần nhỏ phục vụ nhu cầu tại chỗ của gia đình. Cây dược liệu thu hoạch sau khi sơ chế được người dân tiêu thụ tại chợ hoặc lái buôn đến tận xã để thu mua.

Đối với dược liệu trồng, công tác thu hái chủ yếu là thu hái thủ công. Hiện tại, có một số hợp tác xã (HTX), cơ sở chế biến cây dược liệu tiến hành thu mua dược liệu trồng trong dân, cũng như liên kết với các hộ dân để trồng và tiêu thụ dược liệu, với sản lượng trung bình khoảng 350 tấn/năm, chủ yếu dùng chế biến sản phẩm thảo dược, ngâm rượu, làm các sản phẩm OCOP hoặc sơ chế đóng gói và bán dưới dạng nguyên liệu thô. Điển hình có HTX Quế Trà My Minh Phúc (huyện Bắc Trà My) đã ký hợp đồng liên kết với 2 đại diện nhóm hộ (gồm có 26 hộ dân có 56,5 ha trồng quế) để thu mua nguyên liệu quế, hằng năm thu mua 50 tấn cành lá quế khô, 800 kg quế vỏ, 1,3 tấn quế chi để sản xuất các sản phẩm từ quế, như: tinh dầu quế, xịt quế, bột quế, nước rửa chén và nước lau sàn... HTX đã có sản phẩm được công nhận OCOP 4 sao cấp tỉnh. Tuy nhiên, lượng tiêu thụ của các HTX và cơ sở chế biến này chưa đảm bảo hết đầu ra của các hộ dân trồng dược liệu trên địa bàn Tỉnh. Nhiều mô hình trồng dược liệu của hộ dân được hỗ trợ cây giống nhưng không tìm được đầu ra, nên không hiệu quả, diện tích thu hẹp dần. Ví như cây Sa nhân có giá trị kinh tế cao, nhưng các hộ dân trồng ở huyện Phú Ninh, huyện Tiên Phước, Quế Sơn, Nông Sơn không tìm được đầu ra nên mai một dần. Trong khi đó, các cây sả, gừng, nghệ được tiêu thụ chủ yếu dưới dạng cây gia vị, sản phẩm chế biến thành dược liệu chưa nhiều, chủ yếu dưới dạng tinh bột, tinh dầu.

Nhìn chung, thị trường đầu ra cho cây dược liệu tỉnh Quảng Nam vẫn còn bấp bênh, không ổn định. Việc thu hút các doanh nghiệp tham gia liên kết sản xuất, bao tiêu sản phẩm cây dược liệu gặp nhiều khó khăn, nguyên nhân là do suất đầu tư lớn, nguồn cung nguyên liệu trên địa bàn nhỏ lẻ và không ổn định. Do đó, hiện trên địa bàn Quảng Nam chỉ mới có 2 doanh nghiệp đầu tư xây dựng nhà máy sơ chế, chế biến có quy mô, còn lại hầu hết là các HTX, cơ sở chế biến nhỏ lẻ.

Cùng với nỗ lực mở rộng diện tích, phát triển nguồn giống thì tỉnh Quảng Nam còn chú trọng đến công tác quảng bá, thương mại để nâng tầm giá trị cho các loại dược liệu quý thông qua các phiên chợ sâm diễn ra định kỳ hàng tháng và các lễ hội sâm hằng năm được tổ chức ở huyện Nam Trà My. Đồng thời, các địa phương cũng khuyến khích đăng ký sản phẩm OCOP² để nâng cao giá trị sản xuất của cây dược liệu, đến cuối năm 2022, toàn Tỉnh đã có 18 sản phẩm OCOP thảo dược được công nhận (V. Sự, M. Linh, 2022).

Có thể nói phát triển cây dược liệu dưới tán rừng không chỉ tạo cơ hội cho người dân khai thác tốt tiềm năng tự nhiên, giúp khôi phục, bảo tồn, phát triển nguồn dược liệu tự nhiên quý, mà còn góp phần tăng thêm thu nhập cho bà con nông dân trên địa bàn. Hơn nữa, hầu hết các loài cây này thích nghi dưới tán rừng, đất còn tính chất đất rừng, nên việc trồng thường tiến hành dưới tán rừng và như vậy vừa phát triển cây dược liệu, vừa bảo vệ được rừng. Tuy nhiên, việc phát triển cây dược liệu còn phụ thuộc nhiều yếu tố về sự thích nghi cây trồng, đầu tư ban đầu, nguồn giống chất lượng cao, trình độ kỹ thuật, và đặc biệt là thị trường đầu ra.

MỘT SỐ GIẢI PHÁP PHÁT TRIỂN CÂY DƯỢC LIỆU TRÊN ĐỊA BÀN QUẢNG NAM TRONG THỜI GIAN TỚI

Một là, các cấp chính quyền, đoàn thể cần tăng cường công tác tuyên truyền sâu rộng các chủ trương của Đảng, chính sách của Nhà nước, Nghị quyết Đại hội Đảng bộ các cấp về hỗ trợ bảo tồn và phát triển dược liệu sâu rộng đến các tầng lớp nhân dân, đặc biệt là các huyện vùng núi của tỉnh Quảng Nam. Công tác này là quan trọng trong việc thay đổi nhận thức, tạo động lực để chuyển dịch cơ cấu cây trồng, thay đổi phương thức sản xuất theo hướng phát triển cây trồng dược liệu nhằm tăng thu nhập của người dân.

Hai là, tỉnh Quảng Nam rà soát, đánh giá các cơ chế hỗ trợ đã triển khai; vận dụng vào các cơ chế, chính sách ưu đãi để kêu gọi, thu hút doanh nghiệp đầu tư vào lĩnh vực dược liệu từ công đoạn sản xuất, chế biến, tiêu thụ sản phẩm. Để thu hút doanh nghiệp đầu tư vào công nghiệp dược liệu trên địa bàn Tỉnh, Quảng Nam trước hết cần nhanh chóng phối hợp với các bộ, ngành liên quan xây dựng “Đề án phát triển và

² OCOP - One commune, one product: Chương trình mỗi xã một sản phẩm.

hình thành Trung tâm công nghiệp dược liệu tại Quảng Nam với sâm Ngọc Linh là cây chủ lực” theo chỉ đạo của Thủ tướng Chính phủ, trong đó mục tiêu trọng tâm là phải xây dựng được cơ chế vượt trội để có thể đem lại sức bật cho doanh nghiệp và người dân Quảng Nam. Cùng với đó, để chuẩn bị tốt nguồn nguyên liệu cho công nghiệp dược liệu, cần triển khai xây dựng các vùng trồng dược liệu tập trung phù hợp với từng vùng sinh thái, có quy mô đáp ứng nhu cầu thị trường; trong đó, chú trọng việc đảm bảo tiêu chuẩn Thực hành tốt trồng trọt và thu hái cây thuốc của Tổ chức Y tế Thế giới (GACP-WHO).

Ba là, chú trọng công tác phát triển giống dược liệu, nghiên cứu chọn, tạo các giống dược liệu mới có năng suất và chất lượng cao, đặc tính tốt, phù hợp với từng vùng sinh thái phục vụ sản xuất dược liệu. Đào tạo nguồn nhân lực, sản xuất giống chuyên sâu phục vụ cho công tác dược liệu từ khâu điều tra, nghiên cứu, quản lý tài nguyên môi trường, ương trồng đến khai thác, chế biến, sử dụng.

Bốn là, tiếp tục nghiên cứu, hoàn thiện quy trình trồng, chăm sóc và sản xuất cây dược liệu có tiềm năng và phù hợp với địa hình, thổ nhưỡng và khí hậu tỉnh Quảng Nam. Xây dựng mô hình trồng dược liệu theo các hình thức: dưới tán rừng, trồng thuần, trồng xen canh, trồng luân canh. Từ đó, tăng cường công tác thông tin tuyên truyền, tập huấn, chuyển giao tiến bộ khoa học kỹ thuật đến các tổ chức, cá nhân để áp dụng có hiệu quả vào sản xuất. Xây dựng mô hình trình diễn để giúp người dân có thêm những thông tin, kinh nghiệm và cập nhật kỹ thuật mới về trồng và phát triển cây dược liệu.

Năm là, chú trọng khâu chế biến, chế biến sâu các sản phẩm dược liệu, tạo ra các sản phẩm có lợi thế, đặc trưng ở địa phương để tham gia chương trình OCOP. Trong đó, ưu tiên bố trí kinh phí từ ngân sách nhà nước và từ nguồn xã hội hóa để xây dựng mô hình thí điểm chuỗi cung ứng các sản phẩm dược liệu an toàn, hỗ trợ khởi nghiệp ở nông thôn. Đồng thời, đẩy mạnh ứng dụng khoa học kỹ thuật, khoa học công nghệ trong sản xuất, chế biến và quản lý chất lượng dược liệu.

Sáu là, đẩy mạnh liên kết 4 nhà trong sản xuất, chế biến và tiêu thụ cây dược liệu. Cây dược liệu gần như chỉ có con đường đi và đến cho sản phẩm chăm sóc sức khỏe, nên cần liên kết thực chất để cây dược liệu có đầu ra cũng như doanh nghiệp yên tâm về chất lượng nguồn nguyên liệu đầu vào. Với đặc thù hợp tác sản xuất công nghiệp dược liệu là liên quan đến sức khỏe, nên liên kết không chỉ đơn giản là người dân trồng rồi doanh nghiệp tới thu mua, mà việc liên kết 4 nhà phải cực kỳ chặt chẽ theo chuỗi giá trị và tuân thủ nghiêm ngặt quy trình canh tác, thu hoạch, bảo quản, tiêu thụ.

Bảy là, tăng cường hợp tác với các nước trồng và sản xuất chế biến những sản phẩm từ sâm, như: Hàn Quốc, Hoa Kỳ... trong việc nghiên cứu, trao đổi về kỹ thuật sản xuất cũng như công nghệ bảo quản, chế biến cây Sâm Ngọc Linh trở thành sản phẩm hàng hóa. Mở rộng liên doanh, liên kết với các tổ chức, cá nhân nước ngoài tham gia đầu tư phát triển dược liệu để Quảng Nam có thể trở thành nơi cung cấp dược liệu sạch đáp ứng tiêu chuẩn quốc tế. Đồng thời, hợp tác phát triển, quảng bá xây dựng hình ảnh, đưa thương hiệu Sâm Ngọc Linh nói riêng và các loại dược liệu quý của tỉnh Quảng Nam ra quốc tế.

Tám là, tăng cường công tác xúc tiến thương mại và thị trường, tiến hành rà soát và xây dựng các trung tâm, điểm bán các sản phẩm dược liệu trên địa bàn tỉnh. Đầu tư xây dựng hệ thống chuỗi phân phối sản phẩm dược liệu có uy tín. Kết nối với các tuyến du lịch trong và ngoài tỉnh để quảng bá thương hiệu và vùng dược liệu. Đặc biệt, tiếp tục duy trì và tổ chức các lễ hội về Sâm Ngọc Linh và các phiên chợ dược liệu miền núi. □

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Chi cục Trồng trọt và Bảo vệ thực vật tỉnh Quảng Nam (2023), *Báo cáo tình hình bảo tồn và phát Sâm Ngọc Linh và các cây dược liệu khác trên địa bàn tỉnh Quảng Nam*.
2. Cục Thống kê tỉnh Quảng Nam (2023), *Niên giám Thống kê tỉnh Quảng Nam 2022*, Nxb Thống kê.
3. H. Đạo, H. Quân, V. Tây (2022), *Hướng đến xây dựng thủ phủ cây dược liệu giống*, truy cập từ <https://baoquangnam.vn/nong-nghiep-nong-thon/huong-den-xay-dung-thu-phu-cay-duoc-lieu-giong-142251.html>.
4. V. Sự, M. Linh (2022), *Quảng Nam có 268 sản phẩm OCOP đạt chuẩn 3 - 4 sao*, truy cập từ <https://baoquangnam.vn/nong-nghiep-nong-thon/quang-nam-co-268-san-pham-ocop-dat-chuan-3-4-sao-132832.html>.
5. WHO (2019), *WHO global report on traditional and complementary medicine 2019*, Geneva, Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.